

Anakreón feltámadásai

ARATÓ LÁSZLÓ

A nagy írói teljesítmény mindig:
egy új attitűd az élettel szemben.
Anakreón attitűdje évezredek
keresztül foglalkoztatta az emberiséget.
(Babits Mihály)

Ebben a tanítási egységben három költő anakreóni dalait tettük egymás mellé. A három lírikus Anakreón (i.e. 572-487), Csokonai Vitéz Mihály (1773-1805) és Vas István (1910-1991). A verseket évezredek, illetve évszázadok választják el egymástól, mégis egyazon – tematikus jegyekben és formai sajátosságokban megnyilatkozó – konvenciórendszer, lírai hagyomány részei. A manipulált minikontextus létrehozása tehát itt sem egészen önkényes. Ugyanakkor a költők körének megvonásában és a versek kiválasztásában óhatatlanul érvényesülnek szubjektív, illetőleg didaktikai szempontok is.

A minikontextus létrehozásának ezúttal is az a célja, hogy az egymás mellé rendelt művek elősegíthessék egymás befogadását, magyarázatát és megértését, eltávolítását és elsajátítását. Az előző mondatban az *eltávolítás* szó talán magyarázatot igényel. Arra utal ez a fogalom, hogy a megértés művelete során – a mélyebb, az önmegértésünket gazdagító, korrigáló megértés érdekében – el kell távolodnunk első, ösztönös, önkivetítő olvasatunktól, hogy azután a konvenciókra és a kompozíciós elvekre tudatosabban reflektáló olvasat után – amelynek létrejöttét elősegíti az adott vers mellé szervezett szövegkörnyezet – visszajussunk a számunkra való jelentés feltárásáig, *elsajátításáig*, addig, amit a hermeneutikai hagyományban *alkalmazásnak* is szoktak nevezni.

Az alábbiakban az Anakreóni ihletek című tanítási egység („modul”) néhány részletét adom közre: a modul egészét átfogó feladatsort és néhány „megoldásokat” tartalmazó, ismeretközlő szövegrészt. Elhagyom azonban azokat a tankönyvben nélkülözhetetlen irodalomtörténeti alapismereteket tartalmazó részleteket (pl. a rokokóra vonatkozó művelődéstörténeti ismereteket), amelyek bármely kézikönyvben vagy tankönyvben megtalálhatóak. A műértelmezések közül csak az önmagukban vagy összehasonlító jellegükben némi újdonságot hozókat mutatom be, ezért mellőzöm itt például a *Tartózkodó kérelem* elemzését.

A problémacentrikus (nem-kronologikus) középiskolai irodalomtanítási program néhány további részletével az érdeklődők az *Iskolakultúra* 1992/1. illetve a *Kortárs* 1992/11. számában ismerkedhetnek meg. Az elképzelés alapelveit és néhány további részletét az *Iskolakultúra* későbbi számaiban szeretnénk bemutatni. A tanterv és a taneszközök ki próbálása az ELTE Radnóti Gyakorlóiskolájában folyik.

A modulban a gimnáziumi elsős szöveggyűjtemény Anakreón-versei (*Engem a szerelem..., Gyűlölöm..., Töredék a halálról...*), illetve Anakreóni dala mellett a *Reggeliztem...* című Anakreón-dal, Csokonai A bódogság, Az anakreóni versek, Az alvó Lillára és *Tartózkodó kérelem* című versei, valamint Vas István *Piroska, Csúnya szeptember, Korán sötétedik, Mégsem, Kibírta* és *Folytassuk* című dalai szerepelnek. Természetesen a listát a tanár bővítheti. A tanítási folyamatban fontos, hogy a diákok nem az Anakreón-versek elemzése után ismerkednek csak meg a Csokonai-, illetve Vas-dalokkal, hanem mind-

eme versek *első olvasására* nagyjából *egyszerre* kerül sor. Az elemzésben persze hangsúlyt kap az irodalomtörténeti egymásután is. Az egyszerre és az egymás után viszonya a feladatrendszerből válhat világosabbá.

A könnyebb követhetőség érdekében idemásoljuk azokat a verseket, amelyeket nem csupán a feladatsor említ, hanem a műértelmezések itt közreadott része is alaposabban taglal. A diákok előtt természetesen több vers van, például az öregség motívumát minduntalan felemlítő Anakreón-költemények, amelyekből a manapság használatos Mohácsy-féle szöveggyűjtemény hármát is közöl (*Engem a szerelem... Egy leányhoz, Töredék a halálról*).

Anakreón
Reggeliztem...

*Reggeliztem, a reggelim
apró kis sütemény volt;
ittam jó kupica bort rá.
Most gyöngéd-szeretően
játszom lágyszavu lantomon
szép gyöngéd-szeretőmnek*

Devecseri Gábor fordítása

Vas István
Piroska

*Piroska jaj Piroska
Piroslik még a rózsa
Habár a haj megőszül
Zöld láng lobog alatta
Arcod szemed a szád sem
Felejtett el nevetni
Csigolyák telve mésszel
A hátad egyenes még
Zuhog az ősz de őszi
Esőben is remontál
A rózsa rózsa rózsa*

Csokonai Vitéz Mihály
A bódogság

*Most jázminos lugasban,
E nyári hűvös estvén,
Lillámmal ülök együtt:
Lillám velem danolgat
És csókolódva tréfál
Míg barna szép hajával
Zefir susogva játszik.
Itt egy üveg borocskát
A zöld gyepágyra tettem
És gyenge rózsaszállal
Száját be is csináltam,
Amott Anákreonnak
Kellő danái vannak
kaskámba, friss eperrel.*

*Egy öszvességgel illy sok
Gyönyörűt, becsest ki látott?
S ki bódogabb Vitéznél?*

Vas István
Korán sötétedik

*Korán sötétedik már
És hirtelen hideg lesz
Mikor beáll az este
Két fenyő feketéll csak
Majd az is elmosódik
Az általános éjbe
Ideje ágyba bújni
Az ágyban meleg ágyban
Csak míg telik erőnkéből
Kis ideig mulatni
Ha tudunk elaludni
Tán holnap újra nap lesz
Köd reggel köd a rózsán
Talán a pára fölszáll
Talán nap süt ki újra
Nap kurta őszi útja
Talán talán talán még*

Vas István
Csúnya szeptember

Homályos ős koránjött
Halk mélabúja lomhán
Szivárog csontjainkba
De még a lomb sötétzöld
Fák fonadéka sűrű
Fű nedves fénye gyöngéd
Sokat esett a nyáron
Már harmadszor virágzik
A rózsza sárga bíbor
Nagy dáiák bolondos
Elkészt bujasága
Még nézni látni élni
Csa ne siess maradj még
Vegyes vén tarka évad

Vas István
Kibírta

Kibírta ezt is kibírta
Még ma is él a rózsza
Köd nem fogott ki rajta
S a talajmenti fagy sem

A ködöt átragyogta
Titokzatos bíborja
Melyben a vér s a tűzláng
Vegyül találkozára
Ugye méltó vagyok rád
Ugye lesz föltámadásunk
Gyönyörű Róma-rózsa

Vas István
Folytassuk!

Folytassuk csak azért is
Találunk még vigaszra
Hány szeretet szikrázik
Hány hű gyertyácsak hamvad
A tűlevelű ágak
Között karácsonyolva
Hány gyertya csillagszóró
Utolsó lobbanását
Figyeltük évek óta
Mind fénylik a szemedben
Mert holtak közt az élőt
Hibavaló keresni
A szeretet az út és
Az élet az igazság

Anakreóni ihletetek – feladatok

Mitől anakreóniak az anakreóni dalok?

1. Milyen közös tematikus jegy fedezhető fel az itt szereplő anakreóni versekben?
2. Keressétek meg az azonos vagy legalábbis hasonló versformában írt dalokat! Nevezzétek meg a jellemző sorfajokat! (Érdemes először a *Tartózkodó kérelem*, illetve a *Reggeliztem...* ritmikai párhátát megtalálni.)
3. Olvassátok el Csokonai *Az anakreóni versek* című forma- és témátörténeti „magyarázatát”. Mit tudhatunk meg ebből a versből az anakreóni dalok formájáról és mit jellegzetes témáiról? Milyen eszközzel teszi a „vidám természetű poéta” szemléletessé, élvezetessé az irodalomtörténeti tudnivalót? Az olvasott versek alapján miben kell kiegészítenünk a költő tréfás magyarázatát? (Itt most inkább formai vonatkozásokra gondoljatok.) [Arkilok = Arkilokhosz, Liéus = gondúzó, Bacchus egyik jelzője.]

Hasonlítsátok össze a *Reggeliztem...* című Anakreón- és A boldogság című Csokonai-verset!

1. Milyen motívumok kapcsolják össze a két verset?
2. Mennyiben különbözik a két vers időszerkezete?

3. Milyen irányban, milyen módon fejleszti tovább Csokonai az Anakreón-életképet?
4. Rendszerezétek a Csokonai-dal képeit aszerint, hogy melyik milyen érzékszerv benyomásait idézi fel.
5. Bontsátok a verset kompozíciós egységekre, és fogalmazzatok meg a felbontásban alkalmazott szempontot.
6. Milyen lélektani magyarázata lehet a kellemes benyomások, örömforrások effajta valószerűtlen halmozásának?

A rokokó Anakreón – Tartózkodó kérelem; Az alvó Lillára

1. Hozzatok példákat a fenti versekből a rokokóra oly jellemző miniatűr-kultuszra, zeniségre és játékosságra.
2. Milyen két „beszédaktusra”, hétköznapi beszédfajta-ra vezethető vissza a vers?
3. Mutassátok be a *Tartózkodó kérelmet* mint párhuzamok és ellentétek rendszerét!
4. Vizsgáljátok meg a versben a (nyelvtani) személy váltogatását s ennek összefüggését a szerkezettel.
5. Emeljétek ki a vers gáláns-finomkodó gesztusait, kifejezéseit (pl. körülírás). [Újabb rokokó vonás.]
6. Értelmezzétek az utolsó sorok mitológiai utalását.

Magyar Anakreón a XX. század nyolcvanas éveiből – Vas István

1. Mi kapcsolja össze Vas dalait és antik előképének dalait?
2. Mi különbözteti meg a dalokat Anakreón dalaitól?
3. Emeljétek ki a mindhárom Vas-versben előforduló visszatérő szavakat, *vezérmotívumokat*. Melyek hiányoznak teljesen az itt vizsgált Anakreón- illetve Csokonai-versekből?
4. Vesd össze a három dalköltő *természetképét*, a három felidézett természetet, illetve a felidézés eszközeit. Külön térj ki a *kert* és az *ősz* toposzaira.
5. Mutasd be a Vas-dalok *írásképi és mondattani sajátosságait*. Ha lehetséges, kapcsold össze a fentieket a versben megjelenő *élethelyzettel és életérzékeléssel*.
6. Értelmezd az egyik Vas-dalt. Értelmezésedet nyelvi elemzéssel támaszd alá. A *mondatszerkesztés* vizsgálatán kívül térj ki az *ismétlődésekre-kulcsszavakra*, valamint a *hiány* és a *zenei eszközök* szerepére.
7. Olvasd el, hogy mit ír a Hoppál-Jankovics-Nagy-Szmadám-féle *Jelképtár* vagy *A keresztény művészet lexikona* a *rózsa* jelentéséről. Az olvasottak alapján értelmezd újra a *Kibírta* és a *Folytassuk* című dalokat.

Anakreóni ihleték

Mi az anakreóni dalok *közös kérdése, közös problémája*? Az *öregség* – vághatnánk rá, s a szemelvények közül *Anakreón* és *Vas István* versei meg is erősítenék ezt a választ, *Csokonai* anakreóni versei azonban ez esetben kilógnának a sorból. Tágabban kell tehát meghatároznunk a témát. Az anakreóni dalok *öregségről, borról és szerelemről* szólnak, tágabban ezt az *örömök és a múlt idő, a véges életidő viszonyának kérdéseként*, problémájaként fogalmazhatjuk újra.

Maga ez az újrafogalmazás is a *befogadástörténet, a hatástörténet* része, hiszen az

öregség az anakreóni kérdés újrafelvetése nyomán *tágul, alakul* a véges életidő kérdésévé. Csokonai „kurta filozófiája” teheti számunkra érthetővé, hogy nála miképpen függ össze a felvilágosodás materializmussal kacérkodó világképe és Anakreón. Azaz a kérdés újrafeltevésében, kitágításában szerepe van a kornak, a felvilágosodás kérdéshorizontjának.

A *bóldogság* költője így ír éppen az *Anákreóni dalok* című kötetéhez készült „jegyzéseiben és értekezéseiben”: „Nincs azokban [az anakreóni dalokban] semmi fajtalanság, részegítő és lázadó indulat, vastag, baromi gyönyörködés: hanem csak nyájas enyelgés, rendkívülvaló vídamság, lomhaság nélkül való elérzékenyülés, könnyű és szabad epicureismus. Az Anákreón világában csak a jelenvaló szépet, jót, gyönyörűt keresi az emberi lélek, a fősvényiségtől, nagyravágyástól, haszontalan aggodalmaktól üres lévén érzi, hogy jó az élet, és a halált is csak úgy nézi, mint az örömnél és megelégedésnél utolsó pontját, melyen meg kell nyúgodni. Horatius is követte őtet ebbe; mert ő is a gyönyörűségek közé mindég szépmódjával beviszi a halált, a koporsót, a másvilágot. *Éljünk vídámon és minél kevesebb gondnal, mert egyszer meghalunk; ez a régi lyricusok philosophiája; ha pedig élünk és örülnünk kell, hagyjunk élni és örülni másokat is, ez az egész emberiség philosophiája.*”

Vajha minden fősvénynek, minden nagyravágyónak, minden bujálkodónak beléolvashatnám a szívébe ezt a kurta philosophiát! hány rettenetes bűnnek a csíráját sűtném el általa, óh jó theoriájú, gonosz praxisú halandók! a ti kebletekben.” Az idézetből kirajzolódó, a mások *bóldogságára is tekintettel lévő örömkultusz* (amely Anakreón verseibe „beleolvassa” a nálánál kétszáz évvel később élt Epikurosznak a gyönyörűséget az erkölcsi jóval azonosító hedonista etikáját) a felvilágosodás materialista filozófusainak erkölcstanában játszott fontos szerepet. Így például *Holbach*nál, akinek *A Természet rendje* című művéből a fenti – az *önszeretet és mások szeretetének összebékítéséről* szóló – gondolatmenet részletes kifejtését Csokonai *Természeti morál* címmel le is fordította. Holbach okfejtése viszont az aszkézis megtagadását, az örömkultuszt egyértelműen a túlvilág hiányával kapcsolja össze. Csokonai tehát egyrészt Epikuroszon, másrészt a felvilágosodás morálfilozófiáján átszűrve fogadja be a maga kérdéshorizontjába Anakreónt.

Érdekes, hogy Csokonai az „anákreóni dalok” tematikáját már eleve saját dalai alapján fogalmazza át, már az antik hagyomány jellemzéséből is *kihagyja az öregség* oly jellegzetes anakreóni motívumát: e termékeny „*félreértés*” nélkül nem jöhetnének létre az ő ifjú szerelmes hangján megszólaló anakreóni dalai. Csokonai szerint Anakreón „daljainak foglalatjok: a szerelem, a bor, az öröm, a megnyugodt lélek, csendes és szorgalom nélkül való élet, barátság, szépség, tavasz, rózsa, galambok sat.” Csokonai Anakreónjának kialakulásában döntő szerepet játszottak még az Anakreón utáni évszázadokban keletkezett szinte kizárólag hétszótagos jambikus sorokban íródott *antik utánzatok*, valamint a *barokk*, a *klasszicizmus* és a *rokokó* jegyében létrehozott francia és főképp német Anakreón-értelmezések és anakreóni dalok.

Anakreón: Reggeliztem... – Csokonai: A bóldogság

Mindkét vers *idilli életkép*, két szerelmes együttlétének rajza. Mindkettő az örömforrások felsorolására épül. Mindkettőben jelen van a jóízű étel, a bor, a szerelem és a dal. Mindkét versben hangsúlyos helyen szerepel a most időhatározó, midkettőben nyomatékot kap az élmény, az öröm *időbelisége*, a „*jelenvaló szép*” és a szerelmes együttlét jelenidejűsége. A hasonlóság olyan mérvű a két dal között, hogy A bóldogságot akár a *Reggeliztem...* újabb és némileg részletesebb kidolgozásának is tekinthetnénk. Emiatt különösen tanulságos lehet a különbségek számbavétele. (Ezúttal talán nem *A bóldog-*

ság hétszótagos [negyedfeles] jambusi és a *Reggeliztem...* hét- és nyolcszótagos – daktilussal gyorsított – trochaikus sorai közötti különbség érdemli a legtöbb figyelmet.)

A boldogság a *Reggeliztem...* 6 sorával szemben 17 sorból áll, tehát terjedelmében „előképének” egy sor híján a háromszorosa. A legfeltűnőbb eltérést talán a Csokonai-dal a szöveg előző 14 sorától az írásképpen is elválasztott háromsoros zárata, zárószakasza jelenti. Ez a zárlat az addigi benyomásokat összegzi, általánosítja, tudatosítja, kommentálja – a nyilvánvalót fogalmakkal is kimondja, az élmény, az öröm ösztönösségét, természetességét még inkább szertefosztatja. Azért „még inkább”, mert a *tudatosság, az öröm akarása, eltervezettsége, megalkotottsága* már a vers a zárószakaszt megelőző hétsoros egységében is egyre erőteljesebben érződik.

A vers három kompozíciós egységre bontható: két hét- és egy háromsoros részre. A kompozíciós egységek elkülönítése igen könnyű, mivel az első és a második hétsoros rész egyúttal egy-egy ponttal lezárt többszörösen összetett mondat is. Az első két egység leírás, illetve elbeszélés, amely kijelentő mondatokból áll, míg a harmadik költői kérdés. Az első két egységtől a harmadik így modalitás tekintetében is elválik. A második hét sor tartalmilag abban különbözik az első résztől, hogy itt az előtérbe lép a *cselekvő alany*: a költői én nem egyszerűen átadja magát az örömöknek, hanem *megalkotja, előkészíti, felfokozza a maga boldogságát*. Ennek felelnek meg az addig jelen idejű versebe belépő múlt idejű, cselekvést jelentő – egyes szám első személyű – igék („tettem”, „csináltam”). A második egység végén ugyan nem egyes szám első személyű az állítmány („Amott Anakreónnak / Kellő danái vannak / Kaskámba, friss eperrel.”), de az öröm forrásául szolgáló tárgyak (kosárba tett eper és könyv) és a kaska birtokos személyjele itt is a boldogság kiterveltségére és tervezőjére irányítja a figyelmet.

Érdemes összevetni a *Reggeliztem...* és *A boldogság* időszerkezetét, mert ez is fényt vet a két örömélmény különbözőségére. Az Anakreón-vers az időbeli előrehaladásra épül: múlt idejű igékkel („Reggeliztem”, „volt”, „ittam”) indul s a jelenben ér véget („Most... játszom”). A két nyelvtani idő *három időfázist* jelöl; előbb „reggeliztem”, azután „ittam jó kupa bort rá.” A szerelmessel való gyöngéd együttlét pedig mindezt a jelenben követi. Tehát Anakreónnál az örömök *nem egyszerre, egymásra torlódva* vannak jelen, nem egyszerre eszik, iszik és pengeti lágyszavú lantját. Ez az időbeli egymásutániség még jobban kidomborítja a Csokonai-versre jellemző egyidejűséget, kapkodó, habzsoló örömhalmazt, a boldogság görcsös akarását és a zárlatban nyíltan is kifejezett – gyermeki – *büszkélkedő bizonygatását*.

A *boldogság* a „Most” szóval indul, s ennek megfelelően a kellemes benyomások, az örömök mind egyszerre, egyidejűleg vannak jelen benne. A verset záró, összefoglaló-kommentáló költői kérdés is ezt az egyidejűséget hangsúlyozza: „*Egy öszveséggel* illy sok /gyönyörűt, becsest ki látott?” Ellentmondani látszik e megállapításnak a két múlt idejű ige („tettem”, „be is csináltam”), csakhogy valójában egyik esetben sem a múlt idejű cselekvés a fontos, hanem annak *jelenbeli eredménye*: az, hogy a zöld gyepágyon van egy üveg borocska, s hogy a palackot egy rózsaszál díszíti.

A két vers terjedelmi különbségét azonban nem az eltérő időszerkezet, hanem az életkép *díszletének, szcenikájának* a Csokonai-vers esetében gazdagabb kidolgozása adja. Anakreón verseiben a természetnek nincs vagy alig van szerepe, nem úgy, mint Csokonainál és Vas Istvánnál. A szerelmesek Csokonainál „jázminos lugasban ...nyári hűvös estvén” ülnek együtt. Az idill „Most”-ja tehát ebben a versben térben és időben is részleteződik, konkretizálódik. A *boldogság* rádásul nem egyszerűen megjelöli a helyszínt, hanem lefesti, felidézi azt. E dal legjellemzőbb vonása éppen az *érzékszervi benyomások* halmozása. Színek (barna haj, „zöld gyepágy” s a jázminnal, a rózsával és az eperrel járó elkerülhetetlen, de szavakkal kimondatlan szín-, *illat*-, illetve *ízasszociációk*), hangbenyomások (danolgatás, a szél -Zefir-„susogása”), a levegő hőmérsékletének felidézése („nyári hűvös estvén”) mind-mind azt szolgálják, hogy az olvasó is saját bőrén érezze a

boldogság kellemességét. Ezt szolgálják a vers zenei eszközei is, pl. a szél susogását idéző s-hangok összezengetése, a lágy szonáns hangok, az *l* és az *m* gyakorisága, dominanciája. Ez az érzékeléskultusz, költői szenzualizmus egyúttal a Csokonaira oly erősen ható stílusirányzatoknak, a rokokónak, illetve az érzékenységnek (szentimentalizmusnak) is gyakori jellemzője.

A két eddig emlegetett halmozás, az örömforrásoké és az érzékszervi benyomásoké egy irányba hat, sőt egyazon törekvés két oldala. Mindkettő a pillanat kivételes intenzitását van hivatva érzékeltetni, illetve felidézni. Mindkét halmozás a verszáró költői kérdés nézőpontváltásában, összegzésében nyeri el értelmét: a beszélő nem egyszerűen boldog, hanem a *legboldogabb* a halandók között, s a megjelenített pillanat *kivételes, ünnepi pillanat*. Többféle értelmezése is lehet e kivételes, ünnepi intenzitásnak. Az *élet-rajz felől* nézve elfogadhatjuk Bíró Ferenc – az eddigiekben is felhasznált – elemzésének magyarázatát: „a vers azért szép, mert magában az öröm, a csak-öröm leírásában de-reng benne a szomorúság, annak a szomorúsága, hogy egy hétköznapi idill kivételes ünnepként adatott meg a költő számára, aki pedig [...] életprogramjává tette, hogy a boldogság énekese legyen.” Bíró szerint tehát az örömforrások valószerűtlen versbéli halmozásában Csokonai életének boldogsághiánya sejlik fel. Ez a magyarázat a keletkezés felől nézve igaz lehet, de nem arról beszél, hogy az olvasó számára mit jelenthet a vers. Márpedig alighanem ez a fontosabb. Az öröm, a *boldogság törékenysége, kivételessége* lehet a vers általánosabb jelentése. Talán az, hogy az örömet, a boldogságot éppen ezek kivételessége – és életünk végessége – miatt meg kell becsülnünk, sőt tudatosan meg kell alkotnunk. A múltó *pillanat megállításának* vágya lehet a vers mélyebb jelentése, ez fejeződik ki az *idill megkésztetésében*, abban ahogy az ösztönös átélésre a második hétsoros egységben ráépül a tudatos megélés és felfokozás igénye. Alighanem az idő megállításának, az öröm tartós birtoklásának a vágya „indokolja” a Lillám szó egymást követő két sorban való megismétlését is. Így lesz éppen az örömek valószerűtlen egyidejűsége („Egy öszveséggel”) révén az *idilli életképből jelkép, a boldogság allegóriája*.

Vas István anakreóni dalai

Vas anakreóni dalai annyiban visszatérést jelentenek az eredeti anakreóni tematikához, hogy Csokonai verseivel ellentétben itt ismét előtérbe kerül az öregség motívuma, az öregember szerelmének témája. Ugyanakkor viszont e dalokban Anakreón verseitől eltérően és a Csokonainál megfigyeltekhez hasonlóan döntő szerepet kap a természet, az ember által alakított, az emberhez tartozó természet: a kert.

(Csokonai és Vas kertje – a titkos értelmű rózsa)

A kert, éppen „elemberiesített”, gazdájához hasonított mivolta miatt ősi (archetipikus) *lélekszimbólum*. Már a szenvedélyes botanikus Csokonainál (aki anakreóni dalaihoz írt „jegyzéseiben” a mitológiai magyarázatok mellett részletes növénytani fejtegetésekbe bocsátkozik) gyakran érzékelhető, hogy a *kert a lélek tükre s ezen keresztül nemegyszer jelképe is*. Ez *A Reményhez* közismert és gyönyörű soraiban a legnyilvánvalóbb: „Kertem nárcisokkal / Végig ültetéd /Csörgő patakokkal / Fáim éltetéd; /Rám ezer virággal / Szórtad a tavaszt /.../ Jaj,de friss rózsáim / Elhervadtanak; /Forrásim, zöld fáim / Kiszáradtanak; / Tavaszom, vígságom / Téli búra vált;”. Csokonai és Vas anakreóni dalainak kertje között szembeötlő a különbség, a XVIII. század végének debreceni poétája rokokó kertet formáz, „jázminos lugast”, annak ellenére, hogy – mint azt jegyzeteiből tudjuk – „Debrecennek jó ízlésű fejrészemélyei...Flóranak ezt a kedvesét” még nem vették pártfogásukba. De hát a versbéli természetet nem csupán a közvetlen „valóság”, hanem a lírai mondanivaló és az ízlésforma, a konvenció együttese alakítja. Csokonai „szelíd”, „pátyolgató”, dédelgető természetével („Ti hűvösös szellőcskék” stb.), ápolt, ren-

dezett *franciakertjével* szemben Vas István kertjének bujasága és homálya inkább az őstermészethez közelebb álló *angolkertre* emlékeztet („De még a lomb sötétzöld / Fák fonadéka sűrű / Fű nedves fénye gyöngéd”) annak ellenére, hogy Vas kertje is tulajdonképpen virágoskert. Csokonai természete tavaszi-nyári természet, Vasé hangsúlyosan és jelentést hordozóan őszi és téli. Az őszi hagyományos (archetipikus) elmúlás-öregség jelentésére épülnek ezek a versek. Két ősi, állandó jelentésű (archetipikus) kép kapcsolódik össze Vas István anakreóni dalaiban: a *kert* és az *ősz*. Az izgalmas éppen az, hogy ezek a hagyományos képek hogyan rendeződnek új módon össze, hogyan kapnak új fényt, új hangulati és jelentésárnyalatot.

Termékeny feszültség van már a *könnyed* és *rövid* anakreóni *dalforma* és e dalok komor ősziessége között: feszültség támad az *elégiát kívánó képanyag* és a negyedfeles (hétszótagos) jambikus sorok erőteljes táncoló ritmusa és rövidsége között. Nem véletlen, hogy Anakreón vagy Csokonai dalaiban nem jelent meg az őszi természet, Vasnál mégis tökéletesen magától értetődőnek érezzük, hogy az öreg szerelmes dalainak anakreóni hagyományát eredeti módon összekapcsolja az *őszidézés elégikus konvenciójával*. Ehhez persze az kell, hogy az őszi természet képe is némileg megváltozzon, átváltozzon.

E kertben az élet, pontosabban az *újraéledő, továbbélő élet* ugyanolyan erővel van jelen mint az elmúlás. Így *maga a természet sugározza, testesíti meg az öreg szerelmesek anakreóni életerejét és életszomját*. A kert „főszereplője”, a versek vezérmotívumként visszatérő központi motívuma a rózsa, a *remontáló, azaz újra kivirágzó rózsa*. A pusztulás kihívásának ellenálló, megújuló szerelem és élet jelképe. Megint egy abszolút közhelyes kép: a szerelem rózsája, megint megújítva – eredeti teljében és fényében. Mitől? Először is attól, hogy a szövegkörnyezet, a homály, az eső visszaadja a rózsának a titokzatosságát, hamvaságát. Ugyanígy a „remontál” szó a maga idegenszerűségével, latin hangzásával a természeti és közköltészeti jelenséget a titokzatosság és valamiféle vallási szentség légkörével övezi. A szó *zsolozsmázó ismételtetése* is e „titkosítás” és *szakralizálás* (szentté tétel) irányában hatnak („Zuhog az ősz de őszi / Esőben is remontál / A rózsa a rózsa a rózsa” – Piroska).

A *rózsa-motívum* az *Anakreóni dalok* ciklusán belül (a kötet címe *Ráérünk*, megjelenési éve: 1983) először a fent idézett Piroska című dalban szólal meg. A versben szétválaszthatatlanul összefonódik a *kint* és a *bent*, az őszi kert és a kert úrnője, az öregedő szerelmes szenvedélyének oka és célja. A rózsa metamorfózisához (átalakulásához) hozzájárul a *szójáték* vagy inkább *névarázs* is: Piroska eggyé válik a rózsával azáltal, hogy a személynév szótöve azonos a rózsára vonatkoztatott ige tövével: „Piroska jaj Piroska / Piroslík még a rózsa”. Ráadásul a vers így folytatódik: „Habár a haj megőszül” – így tehát a ’habár’ kötőszó a rózsa még pirosítását ellentétbe állítja a haj megőszülésével, ami ismét aláhúzza a rózsa és Piroska, a rózsa és a szerelem belső, „misztikus” összetartozását. A *kint* és a *bent* összetartozásának érzését megerősíti, hogy a vers elemeit egyetlen – a kertre és gazdáira egyaránt vonatkoztatott – ellentétrendszer fogja át. Egyfelől: „Habár a haj megőszül / Zöld láng lobog alatta” és „Csigolyák telve mésszel / [de] a hátad egyenes még”. Másfelől: „Zuhog az ősz de őszi / Esőben is remontál / A rózsa a rózsa a rózsa”. Ősz haj és zöld láng, meszes csigolya és egyenes hát, zuhogó ősz és remontáló rózsa egyazon halál-élet, elmúlás-szerelem ellentétnek jelölői, részmozzanatai. Ráadásul az ősz haj alatt lobogó „zöld láng” nincs – mondjuk, a szem zöld lángjaként – konkretizálva, így megmaradhat a növényi vegetáció zöld lángjának is. A természet és az ember összemosódását, összeolvadását egyébként is elősegíti a vers *két nyelvi jellegzetessége: a mondattani eldöntetlenségek és a grammatikai távolítás*.

A többször említett „Habár a haj megőszül” kétfelé is köthető: ellentétben állhat mind a megelőző („Piroslík még a rózsa”), mind a következő ([mégis/azért] Zöld láng lobog alatta”) sorral. A *központozás hiánya* és a *kötőszóelhagyás* növeli a vers termékeny ho-

mályát, így kapcsolódhat össze a „zöld láng” és az „Arcod szemed a szád sem / Felejtett el nevetni”-sor. A pont a két motívumot elválasztaná, a kettőspont viszont túl egyértelművé tenné megfeleltetésüket. A „Csigolyák telve mésszel” és a „A hátad egyenes még”-sorok közötti „de”-kötőszót óhatatlanul odaértjük, azonban így finomabb, rejtettebb marad a verset rendező ellentétezés.

Grammatikai távolításról azért kell beszélnünk, mert a versben „a haj”-ról és „Csigolyák”-ról esik szó, nem pedig „hajadról”, „csigolyáidról”, másfelől nem arról, hogy „(te) nem felejtettél el nevetni”, hanem arról, hogy „Arcod szemed a szád sem / Felejtett el nevetni”. Így egyrészt a testi öregedés tünetei mindkét öreg szerelmesre, mind a beszélőre mind a megszólítottra vonatkoztathatók, másrészt objektivitásuk révén jobban elvegyülhetnek a természeti folyamatokra vonatkozó állítások között – ismét kifejezve, hogy egyazon nagy folyamat az, amely az emberben s amely a külső természetben megy végbe.

A rózsza-motívum felhasználása, összekapcsolása a kertteremtő asszonnyal, valamint vallásos-szagrális jelentéssel való feltöltődése Vas sok versében megfigyelhető, itt csak az egyik legjellegzetesebből, a Rózsalángolás címűből idézhetünk:

*A rózsalángolás, a fehér meg a sárga
Meg a rózsaszín s a piros, a piros, a nyár:
Ez mind te vagy magad, aki a pusztaságra
Szemet vetettél – s most a „legyen” meg
a „lőn” egy lángban áll.*

*Te akartad, ugye, ezt a kertet?
Én azt mondtam, fákat ültetni késő van már,
S szántalak, amiért még elkezdni merted –
S most szököár fut fel a földből, a rózsák, és
lombokba lobog a nyár.*

*Már úgyis lesben áll a rózsákban,
a kelyhek
Sárgája, bíborja mögött a halál.
A kezdetben a vég. De a végben a kezdet.
Minden rózsában az a nyár.*

*Most közelít – ha még ideér – az öregkor,
Most, hogy felszöktek a rózsák. Úgyis
tudom.
De a rózsák között te lángolsz, aki akkor
Kihajoltál az ablakon.*

Ezt az *Anakreoni* daloknál két évtizeddel korábbi (1962) verset nemcsak az kapcsolja össze a kései dalokkal, hogy a rózsza és a kert úgy őrzi meg benne *botanikai valóságosságát*, hogy közben egyúttal szerelmes és *biblikus-vallásos* tónussal és jelentésekkel is öveződik, hanem az is, hogy mindkét helyen feltűnnek a *T. S. Eliot* grandiózus kései összegzésére, a *Négy kvartettre* emlékeztető motívumok. A nagy huszadik századi (1888-1965) amerikai születésű angol költő „honosításáért” senki nem tett annyit, mint éppen Vas. A *Négy kvartett*et is ő fordította magyarra. Így hát a magyar költő saját magától kölcsönöz, amikor a klasszicista – a kötődéseket felmutatva tudatosan a hagyományból építkező – elioti alkotásmóddhoz hűen például a kvartettek motívumaiból is merít. A második kvartett, az *East Coker* a „Kezdetemben a vég.”-sorról indul, s a „Végemben a kezdet.”-mondattal zárul (v.ö. *Rózsalángolás*). A negyedik kvartett, a *Little Gidding* záró sorai nyilvánvalóan ott visszhangzanak a *Kibírta* című anakreóni dalban: „És minden jóra fordul és / A dolgok minden módja jóra fordul, / Ha a lángnyelvek összehajlanak / A tűznyaláb koszorújában, / És egy lesz a tűz meg a rózsza.” (*Little Gidding*). „Kibírta ezt is kibírta / Még ma is él a rózsza / Köd nem fogott ki rajta / S a talajmenti fagy sem / A ködöt átragyogta / Titokzatos bíborja / Melyben a vér s a tűzláng / Vegyül találkozóra” (*Kibírta*). Az Eliot-áthallások természetesen nem önmagukban fontosak, hanem azért, mert még nyilvánvalóbbá teszik az anakreontika, az *anakreóni hagyomány merőben új, keresztény áthangolását, átértelmezését*, melyben kulcsszerepe van a rózsza már az eddigiekben is vizsgált metamorfózisának.

A rózsza már az ókorban is *szerelem-jelkép*, *Venus-szimbólum* volt, s már ekkor is a megújulás szimbóluma. A keresztény eszmekörben „Venustól Szűz Mária örökölte: a földi szerlem szimbóluma az *égi szerlem jelképévé* vált” (Hoppál-Jankovics-Nagy-

Szemadám: Jelképtár). A megújulás jelképe pedig kínálta magát, hogy a feltámadás így Krisztus jelképévé váljon. Ezek a jelentéslehetőségek főképp a *Kibírta* már idézett részében, illetve zárósorában válnak nyilvánvalóvá: „Ugye méltó vagyok rád / Ugye lesz föltámadásunk / Gyönyörű Róma-rózsa”. Az előbbiek természetesen csupán kifejtetlen utalások a rózsza-kép gazdag jelentéstörténetére, hiszen a Négy kvartett rózsaszimbolikájának értelmezésére itt nincs mód – már csak azért sem, mert Eliot műve is teli van utalásokkal, amelyek közül legalább Dante *Paradicsomának* mennyi-rózsáját meg kell említenünk (XXX., XXXI., XXXII. ének).

Keresztény anakreontika

A rózsza-motívum kapcsán kikerülhetetlenül beleütköztünk Vas némelyik anakreóni dalának vallásos beszédmódjába, hangnemébe. A középkori szerelmi lírában igen gyakori volt a vallásos áhítat és hódolat képzetkincsének és fordulatainak használata, s ennek fordítottja, Szűz Mária udvarló dicsérete sem ritka. A XX. századi költőink szerelmes verseiben is előfordul a vallásos-szakrális hangvétel. A legismertebb példák talán Juhász Gyula *Anna Örökje*, Tóth Árpád *Esti sugárkoszorúja* és József Attila *Megméressél* című Flóra-verse. Vas újítása abban áll, hogy ezt a középkori keresztény konvenciót összekapcsolja az anakreóni versek antik („pogány”) hedonista konvenciójával. No és persze Vasnál nemcsak a tónus válik néhol vallásossá, hanem az anakreóni hagyománytól és Csokonai materialista értelmezésétől eltérően egyes versekben (*Kibírta*, *Folytassuk*) legalábbis fölmerül a keresztény túlvilág lehetősége. A Megyek és a Mégsem című dalok úgy szólítják meg az életet, hogy az egyben Isten megszólításának is olvasható: „Az élet ha elenged / Indulni készen állok / Vörös bor és fehér bor / Sokszor folyt poharamba / Ez is volt és az is volt / Kínból üdvözülésből / Uram eleget adtál / Megyek ha elbocsátasz” és „Eleget megtelítőt / Torkomig émelyítőt / Úgy látszik mégsem adtál / Élet még most sem untatsz / Kegyelmedhez igyekszem / Méltó maradni enni / És nézni várni hinni / A kínokat kibírni / Ha még el nem bocsátasz”. Az első dal „Uram”-ja, a második „Kegyelmedhez” megszólítása, illetve az „Élet”-szó háromsoros késleltetése teszi lehetővé az Istenre való asszociációt. Ez az isten azonban nem aszkézist követelő isten, hanem az anakreóni dalok hedonizmusával harmonizáló Élet-isten, akihez evéssel, ivással, öleléssel, no meg – az anakreóni örömforrásokat kitágítva – figyélssel és nézéssel lehet „méltó maradni”. Hasonló Isten-, illetve Krisztus-képpel záródik a ciklus és egyben a kötet is: „Folytassuk csak azért is / Találunk még vigaszra / Hány szeretet szikrázik / Hány hű gyertyácska hamvad / A tűlevelű ágak / Között karácsonyolva / Hány gyertya csillagszóró / Utolsó lobbanását / Figyeltük évek óta / Mind fénylik a szemedben / Mert holtak közt az élőt / Hiábavaló keresni / A szeretet az út és / Az élet az igazság” (*Folytassuk!*).

A zárósorok Krisztus-parafrázisa („Én vagyok az út, az igazság és az élet.” [János 14,6.] Parafrázis = átfogalmazás, átírat) kívül az öröklétre és Jézusra utal még az örökzöld fa és a karácsony is.

A parafrázis és a megelőző talányos szentencia (Mert holtak közt az élőt / Hiábavaló keresni) *evilági* – s ebben az anakreóni „filozófiával” összeegyeztethető – kereszténységet hirdet („Az élet az igazság”). Olyat, amely a kereszténységből mindenek előtt annak fő parancsát, a szeretetet vallja és hirdeti. Az utolsó sorpárnak egyébként egyaránt lehetséges egy evilágibb (A szeretet az út, és az élet az igazság.), és egy hagyományosabb, krisztusibb központozása és olvasata (A szeretet az út és az élet, az igazság.)

Megmarad azonban még ezekben a látszólag homály nélküli tanításokban is a ciklust jellemző többértelműség és talányosság. Hiszen nem tudhatjuk, ki az az élő, akit hiábavaló a holtak között keresni. Lehet az élő maga Krisztus, de lehet Piroska is, vagy az ő szemében – tehát az élők között élő – halott barátok, szerelmek emléke is. Ezek az ér-

telmezések nem mondanak egymásnak ellent, ha Krisztusban az élők között élő szeretetet látjuk, ha Krisztust az élők között élő szeretetben látjuk, amint azt Vas versei sejtetik. A földi szerelmet pedig már a régi középkori és reneszánsz (*neo*)platonista hagyomány is közvetítésnek, útnak, lépcsőnek képzelte az égi szerelemhez, az Istenszeretethez. (Gondolatok csak, például, Dante Beatricéjére vagy Petrarca Laurájára.) Vas István anakreóni dalainak eredetisége tehát többek között abban rejlik, hogy katolizálja az antik-pogány (epikureus) hagyományt, illetve antik-felvilágosodott epikureus humanizmussal színezi át a keresztény szeretettanítást. Így valósítják meg azt az egész életművet átható-meghatározó hitvallást, hogy „nem és nem ! Soha / Nem, amíg én vagyok én, amíg érzem, hogy egy vagyok / Egy hűségemet sem nyelik el ezek a 'vagy-vagy'-ok.” (*Rapszódia a hűségről*). Így lesz az újfajta anakreóni dal is szerzője alaptörékvésének megfelelően „Ellentétek keresztezési pontja” (*Nicolas Cusanus sírja*).

Bizonytalanság, homály

Vas *Anakreóni dalok* című ciklusában a verseket a *többszintű bizonytalanság* jellemzi. A képi szinten ez a bizonytalanság legtöbbször mint *köd, homály* vagy *sötétség* jelenik meg. Nyelvi szinten a verseket gyakran a *szintaktikai ambivalencia*, egy-egy szintagma vagy (tag)mondat többirányú kapcsolhatósága jellemzi. A bizonytalanságot itt a központozás teljes elmaradása okozza. Ez az olvasói aktivitást serkentő termékeny homály szervesen összefügg a verseket átható léthelyzettel és létérzékeléssel – hiszen ezek a dalok a *holnap bizonytalanságát*, az öregember *jövőbizonytalanságát* fejezik ki. No meg a csodaként megélt kései örömet. Jellemző, hogy a Korán sötétedik utolsó hat sorában hatszor fordul elő a kulcsszó, a „talán”: „Tán holnap újra nap lesz / Köd reggel köd a rózsán / Talán a pára fölszáll / Talán nap süt ki újra / Nap kurta őszi útja / Talán talán talán még”.

A túlvilág, a föltámadás lehetőségének anakreóni dalokban szokatlan motívuma pedig nem föloldja, hanem még teljesebbé teszi ezt a bizonytalanságot: hiszen az egyetlen biztos pontot, az életidő végességét is megkérdőjelezi.

Csúnya szeptember

Ez a dal is az elmúlás és a szerelem ellentétére épül.

Az ellentétet itt is természeti képek hordozzák, ezúttal azonban elsősorban a körvonalakat elmosó *homály* és az erőteljes, *élénk színek* (sötétzöld, sárga, bíbor) kontrasztján keresztül jelenik meg. Az idő feltartóztathatatlan múlása és az időt tartóztatni akaró vágy feszültsége egészíti ki az előbb jelzett vizuális ellentétet: „Még nézni látni élni / Csak ne siess maradj még / Vegyes vén tarka évad”; a „Homályos őszi koránjött mélabúja”-val a „Nagy dáiák bolondos / Elkésett bujasága” áll szemben.

A *kint* és a *bent* azonosságát rögtön a nyitókép összetett metaforája megteremti – összefonódik benne a meteorológiai, a lelki és az élettani folyamat: a mélabú, azaz egy lelki jelenség egyszerre válik a síkváltás révén anyagi-természeti folyamattá („Szivárog csontjainkba”) s a metaforikus határozó („lomhán”) hatására a vele metonímikus (ok-okozati) kapcsolatban lévő ősszel együtt félelmetes nagyvaddá. Később a dáiák „elkésett bujasága” nyilván egyben az öreg szerelmesek önironikus jellemzése is.

A szintaktikai ambivalenciák is megjelennek már az első sorokban. A „Homályos őszi koránjött”-sort önálló állításként fölfogva megállhatunk a sorvégen, de természetesen a „koránjött” szót a következő sor „mélabúja”-nak jelzőjeként is olvashatjuk. Később a „Sokat esett a nyáron”-sort felfelé is, lefelé is köthetjük: lehet a megelőző sorok („Fák fona-

déka sűrű / Fű nedves fénye gyöngéd”) magyarázata, de lehet a rákövetkező oka is („Már harmadszor virágzik / A rózsza...”).

Ugyanígy a „sárga bíbor”-melléknévpár egyszerre lehet az előttük álló rózsza értelmezője és a mögötte álló „Nagy dáiák” jelzője. A versben több szokatlan szórendű és a névelőelhagyás miatt is talányos-sejtelmes *névszói állítmányú* („Fák fonadéka sűrű / Fű nedves fénye gyöngéd”) és több *állítmányhiányos, tagolatlan* („Nagy dáiák bolondos bujasága / Még nézni látni élni”) *mondat* van. Ezek a nyelvi sajátosságok is hozzájárulnak a szöveg dalszerű könnyedséget ellensúlyozó, *kihagyásos s így a képi-logikai hézagoktól feszült-nyugtalan-homályos* jellegéhez. A nyelvileg felidézett tájkép foltszerűségéhez, nagy fény- és színfoltokból összeálló voltához. A *talányos-misztikus* hangulat megteremtésében szerepe van a vers különös fény-árnyék játékanak: a homály felülről lefelé szivárog, míg a fény alulról, a fű felől árad. A „Fű nedves fénye gyöngéd”-mondat többletjelentését részben a „nedves” jelző szinesztéziát teremtő átvetése (enallagé), a „fű” elől a „fénye” szó elé helyezése eredményezi, részben a „gyöngéd” állítmány, amely a természeti képet ismét szerelmes és szakrális tartalmakkal tölti fel. A kihagyásossággal ellentétes irányban hat a jambusvers zökkenőmentes tiszta ritmusa, az hogy meglehetősen ritkán váltja spondeus a jambust. Ugyanígyen egységteremtő erő a vers egészét behálózó alliterációk, mássalhangzó-összecscengések rendszere: előbb a *h* (homályos, halk, lomhán) azután az *f* (fák fonadéka, fű... fénye), még később a *b*-hangok (bíbor, bolondos, bujasága), legvégül a *v-k* („Vegyes vén tarka évad”) irányítják magukra a figyelmet. A szöveg erős zeneisége, eufóniája, gazdag és tarka képi világa megszépíti, megnemesíti az elmúlást, anélkül, hogy ez a szorongást, a bizonytalanságot megszüntetné, elfedné. Sötét alapon izzanak a színek, a sárga, a bíbor – ahogyan *Szántó Piroska* képein.

Helyreigazítás

Szíves elnézést kérünk kedves Olvasóinktól és az érintett Szerzőktől az alábbi hibáinkért:

Az 1993. évi 1. számban (Társadalomtudomány) *Epikus rendezés* címmel megjelent cikk szerzője nem Thomka Beáta, hanem **Juhász Erzsébet**.

Az 1993. évi 7. szám (Természettudomány) tartalomjegyzékéből kimaradt:

Merényi László: A felnőttoktatás és a közművelődés (90).

A szerkesztő